

A. Slavko Snoj

Umetnost v verski kulturi in pedagogiki

Dva dogodka osvetljujeata to področje v zadnjem petletju in oba imata svojo sporočilnost. Prvi je pastoralna pobuda toskanskih škofov z listino (Firence 1997), ki obravnava vlogo umetnosti v procesu kulturnega in evangeljskega ozaveščanja. Drugi pa je mednarodni kongres evropske delovne skupine za katehezo (Verona 2002), ki tematiko osredotoči na področje katehetike oz. religijske pedagogike. Predstavimo nekaj temeljnih poudarkov iz obeh dogodkov, uporabnih tudi v našem prostoru in času.

1. Življenje se je razodelo

Vsebina pastoralne listine¹ obravnava vlogo umetnosti v verski kulturi in komunikaciji. V treh delih ima 18 točk in odkriva mistično naravo toskanskega realizma v likovni umetnosti. Drugače kakor na Vzhodu je romansko izročilo razvilo vidno govorico, ki bolj ustreza človekovi čutni izkušnji. Listina je namenjena vsem, ki jih zanima verska kultura oziroma posredovanje vere. Namenjena je tudi izvedencem za umetnostno zgodovino ter odgovornim za ohranjanje in varovanje umetnosti, da bi dojeli pomen in vlogo, ki so jo imeli spomeniki in umetnine, in jo imajo še vedno. Namenjena je tudi umetnikom, da bi mogli - ob premišljevanju vrednot, ki jih je verujoča skupnost prepoznavala v umetnosti - na ustrezen način ponazarjati vsebino vere v Kristusa tudi na prehodu v tretje tisočletje. Namen listine je ovrednotiti odprtost obiskovalcev umetnin in pokazati, kako je mogoče s pomočjo očarljivega bogastva sporočati, kar kristjani verujejo o Jezusu Kristusu. »Kar je bilo od začetka, kar smo slišali, kar smo na svoje oči videli, kar smo opazovali in so otipale naše roke, to vam oznanjamo: Besedo življenja. In življenje se je razodelo in videli smo ga. Pričujemo in oznanjamo vam večno življenje, tisto, ki je bilo pri Očetu in se nam je razodelo« (1 Jn 1,1-2).

Listina navaja naslednje prednosti, ki vejejo iz ponovno odkrite vrednosti krščanske umetnosti: protistrup razosebljenosti in posurovelosti

¹ Toskanski škofje, *La vita si è fatta visibile*, Firence, 23. 02. 1997. Objava v: *Il Regno* 42 (1997), 193-201.

vizualne izkušnje, ki ji v sedanji kulturi skoraj ni mogoče uiti; ponovna potrditev duhovnih vrednot, ki izvirajo iz krščanstva; zgovorna vizija sveta, ki prihaja; trajno notranje veselje; občutek za povezanost v času ali povezanosti tega in nekdanjega časa, preteklosti in sedanjosti; ljubezen do lepote, ki povezuje starejše in mlajše, jih združuje v občudovanju ter spodbuja h komunikaciji.

V prvem delu z naslovom *Umetnost in poslanstvo Cerkve* je rečeno, da je upodabljanje verskih vsebin mikalo človeka tako v času stare kakor tudi nove zaveze. Odkar je Božja beseda postala vidna ter postala »ikona«, saj je Kristus »podoba (eikón) nevidnega Boga« (Kol 1,15), je sporočilo evangelija samodejno in skoraj narekuje vidne izrazne oblike, katerim je izročilo in učiteljstvo pripisovalo posebno teološko globino. Navajajoč patristično delo *Govor o podobah* svetega Janeza Damaščana, ki najbolje povzema staro prepričanje o tem, Janez Pavel II. pravi: »Umetnost Cerkve se mora truditi, da bo govorila jezik učlovečenja in s snovnimi sredstvi izrazila tistega, ki 'je prebival v snovnosti in dovršil naše odrešenje po snovi'.«²

Biblia pauperum z didaktičnimi podobami ni edina, ki v posebnih okoliščinah nadomesti napisano besedilo, kakor to razlaga znano pismo Gregorija Velikega škofu Serenu.³ V sporočilu umetnikom ob sklepu Drugega vatikanskega koncila, 8. dec. 1965, papež Pavel VI. s tresočim glasom prosi umetnike, naj se ne branijo dati svojega talenta na razpolago Božji resnici in naj ne zapirajo svojega srca vetju Svetega Duha. Svetu, v katerem živimo, je lepota potrebna, pravi papež, da ga ne prekrije somrak obupa. Lepota in resnica, obe razveseljujeta človeško srce. Obe pomenita dragocen dosežek, ki mu zob časa ne more do živega in ki druží človeške rodove v skupnem občudovanju.⁴

Po katoliškem izročilu se podoba lahko dotakne notranjega bistva osebe. Janez Pavel II. pravi: »Naše najbolj pristno izročilo, pri katerem smo popolnoma soudeleženi z našimi pravoslavnimi brati, nas uči, da je govorica lepote, ki je v službi vere, sposobna doseči srca ljudi in jim omogoča od znotraj spoznati tistega, ki se ga upamo predstaviti v podobah, Jezusa Kristusa.«⁵ Carigrajski patriarh Dimitrios I. pa zatrjuje, da v pravoslavnem izročilu »podoba ... postane najmočnejša izrazna oblika verskih resnic in pridig«. ⁶

² Apostolsko pismo *Duodecimum saeculum*, 04. 12. 1987, 11, v: AAS 80 (1988), 241-252.

³ *Epistula Sereno episcopo massiliensi*, MGH, v: *Epistulae II*, X, Berlin 1957, 269-272.

⁴ Prim. *Koncilski odloki*, Nadškofijski ordinariat, Ljubljana 1980, str. 678.

⁵ *Duodecimum saeculum*, 12.

⁶ *Encyclique sur la signification théologique de l'icone*, 14. 09. 1987, 15, v: *Documentation catholique* 85 (1988), 323-328.

Vendar je osebek estetskega in tudi bogoslužnega doživetja človek sam: njemu spregovorijo barve in oblike, šelest svile, sijaj zlata, mistični in razumni arhitektonski prostor iz raznih obdobj. Če se po predmetih in ozračju, ki obdajajo njegovo molitev, človek nauči darovati Stvarniku vse svoje zaznavno življenje, pa ga predvsem likovna umetnost vabi v območje duhovnega življenja svobodnega in razumnega bitja, ki je sposoben stopiti v razmerje, ljubiti in se darovati. Upodobitve Kristusa, Marije in svetnikov, ki jih človek zazna v bogoslužnem ozračju, mu priobčujejo vsebine vere in občutek za obrede s tako močjo in jasnostjo kakor malo drugih izraznih oblik.

Da bi nazorno oznanjali Božjo besedo, dajo toskanski škofje napotke za razlago upodobljenega evangelija, ki so ga »pisali« skozi stoletja v izrazno bogati ljudski govorici te dežele. Poklicani so, da bi vernike vodili k molitvi, zato jih želijo usmeriti v zroče čaščenje navdihnjenih del. Poklicani so, da bi ljudi oblikovali v krščanskem življenju, zato želijo opredeliti ravnotežje za sedanjost in preteklost med gospodarskimi in duhovnimi koristmi v teh delih, porojenih iz vere: razmerje namreč, ki velja npr. med turističnim užitkom in novo evangelizacijo. Toskanski škofje želijo razvijati občestvo in ekumenizem, zato vernike spodbujajo, da bi videli in drugim pokazali vsem skupno dediščino, ki »se tiče« vsakega človeka.

V teh delih lahko verni in neverni črpajo humanizem, ki je neločljivo povezan s krščansko vero. Po tej veri se je v telesu blažene Device učlovečil Božji Sin, ki »se je s svojim učlovečenjem na neki način združil z vsakim človekom. S človeškimi rokami je delal, s človeškim razumom je razmišljal, s človeško voljo je deloval, s človeškim srcem ljubil. Rojen iz Device Marije je v resnici postal eden izmed nas, v vsem nam enak razen v grehu« (CS 22).

Drugi del ima naslov *Cerkvena umetnost in eklezialna izkušnja*. Svetopisemska ikonografija krščanske umetnosti ima eklezialno obeležje; hagiografsko je povezana s kolektivnim spominom skupnosti, ki posluša Božjo besedo. Najbolj upodobljeni dogodki in osebnosti stare in nove zaveze in najbolj razvejan slog za njihovo upodobitev pravzaprav ustrezajo zahtevam verne skupnosti v raznih trenutkih in okoliščinah njene zgodovine. Bogoslužje na poseben način določa izbiro svetopisemskih osebnosti. Krščanska ikonografija se osredini okrog besedil, ki se nanašajo na pomembna obdobja cerkvenega leta: božič in velika noč. Tudi kadar osebnost ni svetopisemska v ožjem pomenu besede - npr. upodobitve Marijinega vnebovzetja in kronanja - se ikonografske prvine pogosto nanašajo na svetopisemska besedila, ki jih vsebuje bogoslužje, da bi izrazilo pomen dogodka: bleščeče Marijino oblačilo, »žena, ogrnjena s soncem« (Raz 12,1), ali vladarska znamenja kronanja, ki jih opeva kraljevska svatbena pesem: »Vsa bleščeča je kraljeva hči v notranjem

prostoru, iz zlatih pletenin je njena obleka. V pisanih oblačilih jo vodijo h kralju» (Ps 45,14-15). Marija z Jezusom je med svetniki morda najpogostejši motiv krščanske umetnosti od srednjega veka naprej.

Ustvarjalno ozračje je numinozno:⁷ primerno duševno razpoloženje je zamaknjenje (ali zanos), ki se izraža tudi z utrujenostjo, izčrpanostjo, ko poidejo lastne moči; človek se prepusti navdihu in buden sanja. Za ustvarjanje mora človek biti vznemirjen, znajde se na novem, čudovitem kraju, ki se mu zdi »Božja hiša, nebeška vrata«. Kakor Peter na gori Tabor se mora umetnik počutiti zavrt v oblak: prestraši se. Ne bo vedel kaj pravi in vendar bo hotel podaljšati trenutek, ustvarjajoč »tri šotore«, samo zato, ker je »dobro biti tu«. To je ozračje, v katerem se ustvarja in dojema umetnost: trenutek ustvarjalne sinteze, ki jo spodbuja glas iz oblaka. Analogno z navdihnjenim besedilom se tudi umetnost postavi pred tveganost srečanja z nadnaravnim: tudi umetnost izraža veselje tistega, ki sredi »sna« in »strahu« zatrjuje: »Dobro je, da smo tukaj« (Lk 9, 33).

Že razmerje z Božjo besedo v območju bogoslužja in z izvirno ustvarjalnostjo človeka nakazujeta zadnji namen umetnostnih del v službi Cerkve: stik z Bogom, ki ga lahko opredelimo kot molitev, zrenje in čaščenje. Tudi Gregorij Veliki, branilec didaktične vloge podobe v eklezijskem okviru, vztraja, da morajo verniki na koncu od gledanja priti do čaščenja. »Nekaj drugega je častiti podobo, zopet nekaj drugega pa je naučiti se iz predstavljene slike, kaj častiti ... Prezbiterji so dolžni opozoriti vernike, naj občutijo gorečo skesanost pred dramo predstavljene slike in tako ponižno pokleknejo (prostratio) v čaščenju pred samo vsemogočno Sveto Trojico.«⁸ V istem duhu pa pravi Janez Damaščan: »Lepota in barva podob spodbujata mojo molitev. Praznik je za moje oči, ko prizor polja spodbuja moje srce, da slavim Boga.«⁹

Konstitucija o svetem bogoslužju pravi, da »Cerkev ni nobenega sloga razglasila za sebi lastnega, ampak je v skladu z značajem in razmerami narodov ter potrebami različnih obredov dopustila oblike vsake dobe« (B 123). Drugače kakor »prečiščena in dematerializirana« vzhodna umetnost je zahodno izročilo, ki je podedovalo naturalizem grško-rimske umetnosti, razvilo govorico podob, ki se bolj prilega izkušnji človeških čutov: govorico, ki jo opredeljujejo realistične prvine, kakor sta anatomija in črtna perspektiva. Vendar je tudi zahodni slogovni naturalizem, tako kot vzhodne ikone, zajet v drzno mistično ozračje. Ponovno odkritje človeškega telesa in naravnega sveta v upodabljanju umetnosti rodov, ki so doživeli prvo širitev frančiškanske duhovnosti, je treba raz-

⁷ Sveto, ki vzbuja strah in občudovanje. Ta razlaga je povzeta iz knjige Timothy Verdon (ur.), *L'Arte e la Bibbia: immagine come esegesi biblica*, Firenze 1992, 7-8.

⁸ *Epistula Sereno episcopo massiliensi*, op. 2.

⁹ *De sacris imaginibus orationes I*, 27.

lagati na isti način. Sodobni teolog pravi, da se je v učlovečenju Kristusa »naravna globina simbolne resničnosti vseh stvari (ki je imanentna v svetu in tudi naravno transcendentna v Bogu) neskončno razširila v realno-ontološkem pomenu zato, ker je postala determinacija samega Logosa ali njegovega bivanjskega prostora. Vsaka iz Boga izvirajoča resničnost, kadar je pristna in nedotaknjena in ne ponižana zgolj na človeško utilitaristično sredstvo, ne razlaga le samo sebe, temveč vedno na njen poseben način celotno resničnost.«¹⁰

Umetnik nas vodi, usmerja in nam razlaga, je kakor most med našim duhovnim in verskim svetom ter družbo, kakor je rekel Pavel VI. umetnikom, in nadaljeval: Umetnika izredno cenimo, ker opravlja paraduhovniško poslanstvo. Poslanstvo duhovnika je obhajati Božje skrivnosti, umetnikovo pa, da tako človeško sodeluje, da te skrivnosti posedanji in ponavzoči. Njegova umetnost lahko iz nebes izvabi Duha in njegove zaklade ter jih obda z besedami, barvami in oblikami, da nam postanejo dostopni.¹¹

Obiskovalci cerkva ne malikujejo umetnosti, bodisi kot verniki, bodisi kot turisti, strokovnjaki ali njeni ustvarjalci. Vedo, da estetski užitek ne zadostuje: poleg zgodovine in onstran umetnosti želijo slišati in videti več. Iz kulturnih dobrin cerkvenih spomenikov vejejo duhovne vrednote, zlasti Lepota, ki omamlja in drami, pomirja in razsvetljuje, ki odrešuje: »Lepota, večno davna, večno nova.«¹²

V tretjem delu z naslovom *Toskanska umetnost in kateheza* so pastoralna in katehetska navodila. Umetniki, ki so se oblikovali in delovali v tej pokrajini, so ustvarili nekatera najslovitejša umetniška dela krščanske ikonografije na svetovni ravni. Nekaj analognega pa je vendar tudi v drugih deželah in drugih upodabljavcih, tudi pri nas. Posebno pomembno je v vsakem času sodelovati z umetniki. Cerkev je zastavila novejšo pastoracijo mladih, študentov in družin; nastopa tudi čas, ko se obrača na umetnike. »Cerkev potrebuje svetnikov, to vemo, toda potrebuje tudi dobrih in sposobnih umetnikov; eni in drugi, svetniki in umetniki, so pričevalci oživljajočega duha v Kristusu«, je rekel papež Pavel VI. članom škofijskih komisij za cerkveno umetnost v Italiji.¹³ Tudi priprava razstav verske umetnosti je lahko priložnost za zblížanje. Sodelovati je potrebno s kulturniki, ki znajo izraziti razloge svojega upanja ali razlagati umetniška dela, usposabljanje je treba strokovnjake, vodiče in spremljevalce. S pogledom, obrnjenim v prihodnost, je treba posodobiti tudi teološke štu-

¹⁰ K. Rahner, *Sulla teologia del simbolo*, v: *Saggi sui sacramenti e sull'escatologia*, Roma 1965, 84.

¹¹ Prim. *Insegnamenti di Paolo VI.*, Città del Vaticano 1976, II, 313.

¹² A. Avguštin, *Izpovedi*, Celje 1984, X, 27.

¹³ Prim. *Insegnamenti di Paolo VI.*, Città del Vaticano 1976, II, 49-52.

dijske programe z uvedbo zgodovine cerkvene umetnosti, osredinjene na spomenikih lastne dežele, da bi v laikih, duhovnikih in redovnikih oblikovali močan čut za čudovito sredstvo kateheze, ki nam ga ponuja arhitektura in umetnost. Učiteljem verskega pouka in katehetom je treba omogočiti oblikovanje in poglobitev, ki jim bo v pomoč, da bi učenec, ki se pripravljajo na prvo obhajilo ali birmo, pomagali zaznati in z roko otipati ter vdihavati ozračje vere njihovih prednikov.

Tako načrtovanje pravzaprav nima namena odgovoriti le na turistično povpraševanje, ampak zadeva pravo pastoralno delo, pri katerem Cerkev izpolnjuje Gospodovo zapoved, naj pase njegovo čredo. Kakor zahtevajo umetniška dela pri nastajanju gmotno podporo, tako danes nova evangelizacija in kateheza potrebuje veliko več finančnih sredstev. Tečaji za pripravo prostovoljcev, ki bodo znali sprejemati in voditi obiskovalce, pripomočki v več jezikih in drugo za zadovoljevanje potreb obiskovalcev, bo vsaj deloma lahko podprto tudi s prostovoljnimi prispevki obiskovalcev. Tako pripravljeni prostovoljci pa bodo ob tem obogatili tudi svojo osebno vero in poglobili razumevanje krščanske skrivnosti. V upodobitvah Kristusa, Marije in svetnikov, pa tudi v abstraktnih zvrsteh arhitekture in mistiki simbolnih slik, bodo očiščevali človekov pogled, dvigali njegov razum in odpirali njegovo srce. V skupnem premišljevanju podob bodo skupaj rasli v tisti radosti, katere zunanja podoba so slikarska, kiparska, gradbena, glasbena, ritmična in poetična dela, pa tudi ples, ki s telesnim izrazom ponazori prekipevanje srca. Spoznavanje pristne umetnosti je kot vetje Božjega Duha, v spoštovanju človeških in estetskih vrednot, ki so prebudila v življenje razne sloge in obdobja umetniškega ustvarjanja.

2. Umetnost pri katehezi

Mednarodni kongres evropske delovne skupine za katehezo,¹⁴ ki zboruje vsaki dve leti in združuje okrog šestdeset evropskih predavateljev katehetike oziroma verske pedagogike in je bil v Veroni od 22. do 27. maja 2002, pa je obravnaval vlogo umetnosti pri katehezi.¹⁵ Tematika je bila izbrana na temelju ugotovitev, da govorica poezije, slik, plastik, glasbe, filma in plesa presegajo vsakdanjost; gre za simbolizirajočo transcendenco in za sledi Transcendence, ki postaja zaznavna, očitna, slišna; ki je tako rekoč na dotiku. Umetnost je medij, ključ za osvetlitev eksistence, pa tudi za njeno razlago in razsvetljujoče občevanje; odtod pa tudi za komunikacijo na verskem področju. Umetnost je bila vedno

¹⁴ Équipe européenne de catéchèse ali Europäische Arbeitsgemeinschaft für Katechese, ki zboruje vsaki dve leti z dogovorjenim sporazumevanjem v francoščini ali/in nemščini.

medij za inkulturacijo vere in tudi v sekulariziranem svetu je most med sakralnim in profanim. V svetu in Cerkvi, ki vedno razvija umetnost, ta navdihuje razne verske izrazne oblike: od ljudske vernosti do teologije in zato je umetnost vedno izrazit *locus theologicus* živete vernosti in hkrati vir teoloških spoznanj. Tako so cerkve in po njih Cerkev izrazit topos umetnosti in hkrati vernosti. Cilji kateheze in verskega pouka so: učencem »odpreti oči«, omogočiti zaznave mnogovrstne nekdanje in sodobne navdihnjene umetnosti, ob srečanju z umetnostjo omogočiti verska doživetja, spodbujati medkulturni dialog in razvijati ustrezno hermenevtiko, zaznavati razliko med umetnostjo in kičem.

V predavanju *Umetnost in antropologija (vloga umetnosti pri humani in krščanski vzgoji)* je dr. Timothy Verdon iz New Yorka, ki predava na Stanford University v Firencah, najprej predstavil teološko antropologijo, ki veje iz tisočev predstavitev človeka (Adama), upodobljenega po svojem upodobljevalcu (Bogu). Sveto pismo in teologija izrazita temeljno idejo o človekovi bogopodobnosti, polno uresničeni v Kristusu, novem Adamu, umetnost pa iz tega predstavi praktične posledice: človeka, ki je kipar in slikar svojega dostojanstva. Pico della Mirandola iz 15. stoletja pripisuje Stvarniku tele besede: »Nisem te ustvaril niti nebeškega niti zemeljskega, niti umrljivega niti neumrljivega; ti sam se boš kot svoboden kipar ali slikar odločil in postavil v zaželeno obliko. Smel se boš izroditi v nižje živalske oblike, a po odločitvi svojega duha se boš mogel preroditi v višje, ki so božanske.« Slikarstvo in kiparstvo so že od nekdaj pojmovali ne le kot okras marveč kot sredstvo za posredovanje vrednot, kot orodje za moralno in duhovno formacijo. Resnično lepo delo, umetnina, je sam človek, prenovljen v Kristusu, v zadobljeni božanski lepoti, ki mu jo je Bog dal na začetku, v lepoti bogopodobnosti.

Cerkev je med vsemi zgodovinskimi ustanovami najbolj vezana na umetnost. Umetnost je že v antiki odlično katehetsko sredstvo, takoj za Svetim pismom. Podobo Kristusa Učitelja so najprej orisali evangelisti, »nato pa so jo v prvih krščanskih stoletjih tako pogosto prikazovali v ikonografiji«. ¹⁶ Pa ne samo v preteklosti. Janez Pavel II. se zavzema za »novo zavezo z umetniki«, saj »si Cerkev obeta prenovljeno 'epifanijo' lepote v našem času'. ¹⁷ Cerkev potrebuje umetnost, da bi tisto, kar je samo po sebi neizrekljivo, bilo prelito »v barve, oblike in zvoke, ki hranijo intuicijo tistih, ki gledajo ali poslušajo«. ¹⁸ Tako skrivnosti vere postanejo »vidne, slišne in dotakljive«, ker umetnina resnično posreduje vsaj kanček vere, o kateri govori.

¹⁵ *L'usage de l'art dans la catéchèse* ali *Kunst und Katechese*.

¹⁶ Janez Pavel II., *O katehezi v našem času*, CD 5, Ljubljana 1980, 8.

¹⁷ Janez Pavel II., *Pismo umetnikom*, CD 82, Ljubljana 1999, 10.

¹⁸ Janez Pavel II., n. d., 12.

V sodobni evropski kulturi legaliziranega splava in ponekod tudi evtanazije so tipične podobe krščanskega izročila, kot npr. Marija z Jezusom ali Jezus na križu vznemirjajoče in oznanjujoče vrednoto življenja, tudi trpečega. Dogodek »Jezus Kristus« je močno zažarel v jubilejnem letu 2000 in mogoče je reči, da se v vesoljni Cerkvi več občutljivost za umetnostni zaklad in sploh za kulturne dobrine,¹⁹ kot primerno orodje za obrambo krščanskih vrednot. Končni cilj vizualizacije skrivnosti vere pa je potešitev najglobljih hrepenenj človeškega srca: visio beatifica, ki jo je veliki romar izrazil takole:

»Od tu sledi, da blaženstvo v resnici
izhaja iz duhovnega videnja,
ne iz ljubezni, onega sledníci;
videl pa boš po meri zaslužnja,
ki jo svetóst rodi in milost vlije:
to gre naprej, do kjer se krog razpenja.«²⁰

Predavatelj je sklenil z metodološkimi napotki, ki jih prakticirajo v Firencah in so zelo humanistične narave, katehetsko in filološko pa utegnejo biti uporabni za razne eklezialne okoliščine. Prva lastnost je usmeritev k človeku. Italijanski humanistični prepoved je tako zelo poudarjal dostojanstvo človeka; zdi se, kakor da je zato ta pristop pisan na kožo tudi sodobnemu človeku. Vsa krščanska umetnost, ki slavi Človeka-Boga Jezusa Kristusa in pripoveduje o njegovem življenju ter življenju njegove matere Marije in svetnikov, je izrazito usmerjena k človeku. Druga lastnost te metode je njen verski oziroma krščanski značaj: prek univerzalnosti človeške izkušnje razlaga kateheza krščanski pomen podob s pomočjo cerkvenega izročila. Tretja lastnost je poglobljenost kateheta: zadostno biblično in teološko znanje, ki ga spremlja mistično premišljevanje in občudovanje, smisel za poetiko in sposobnost primerjanja. Slednje pa nakazuje četrto lastnost te katehetske metode: historio-grafsko analiziranje in umeščanje dejstev v sedanost. Kakor ni vere brez zgodovine, tako tudi ni kateheze brez zgodovine umetnosti. Smisel za zgodovino vključuje tudi pomenljive bogoslužne, cerkvene in duhovne dogodke. Peta lastnost je pastoralna ljubezen, ki umetniških del ne razlaga le pod humanistično-umetnostnim in biblicistično-teološkim vidikom, marveč tako, da sogovornika pritegne k spremenjenemu vrednotenju, k osvobajajoči milosti, saj vera je pravzaprav svojevrstna umetnost.

Zgodovinar s katoliške univerze v Loevnu dr. Jean Pirotte se je v svojem predavanju spopadel z izzivom: *Je podoba orožje v katehetskem skladišču ali sredstvo za posredovanje Božjega?* Cerkev se je v vsakem

¹⁹ Papeška komisija za kulturne dobrine Cerkve, *Cerkev in kulturne dobrine*, CD 97, Ljubljana 2002.

²⁰ D. Alighieri, *Božanska komedija*, Trst 1991, XXVIII, 106-111.

obdobju soočala s pobožnimi slikami s svetopisemsko vsebino. Slika je v zgodovini večkrat nadomestila besedilo: od idealizma k poganskemu realizmu, od dolorizma k triumfalizmu. Prikazovanje Kristusa je v vsakem obdobju podvrženo specifični miselnosti, povezani z določeno kulturo in sociološko-religiološko situacijo. Podoba vsakega obdobja ima neko socialno vlogo; celo sodobni kič tudi na tem področju, ki stremljeva za tem, da versko vsebino na cenjen način približa človeku, ki se sicer morda ne bi vizualno nikoli mogel srečati z njo, je lahko dobra pot za versko vzgojo. Podoba je pač svojsko razodetje svetega (hierofanija). Religioznost namreč kakor vse oblike človeške zavesti potrebuje podobo, da doživeto zazna in se poglobi. Na svoj način je bilo to navzoče v starem Egiptu, pri Grkih, Bizantincih in Rimljanih, pa tudi v hinduizmu ali budizmu. Judovsko izročilo je seveda trdno, analogno mu je le še muslimansko, ki prepoveduje, vsaj načelno, vsako materializacijo sakralnega:

»Njihovi maliki so srebro in zlato, delo človeških rok.

Usta imajo, pa ne govorijo, oči imajo pa ne vidijo,

Ušesa imajo, pa ne slišijo, nos imajo, pa ne duhajo ...

Kakor oni so tisti, ki so jih naredili, vsak, ki zaupa vanje« (Ps 115,4-8).

Toda po premaganem ikonoklazmu leta 843 in zmagi češčenja svetih podob na Vzhodu so se ikone pojavile po vsem krščanskem svetu. V vzhodni duhovnosti je ikona kakor tempelj, v katerem je Bog navzoč. Gre skoraj za zakramentalizacijo podobe, ki kar predstavlja, tudi ponavzočuje, posreduje milost. Določena tehnika umetnika, češčenje vernika in teološka razlaga so povezane v mistiko oziroma teologijo lepote. Toda tudi na Zahodu je bilo ob izteku srednjega veka več pojavov boja proti svetim podobam, a se je vendar prečistila njihova simbolična vloga. Danes podobe ne sprejemajo le preprosti verniki, marveč jih potrebujejo tudi teologi, da bi predstavili svoje spekulacije. Podobe preprosto potrebujemo. Religija Božjega učlovečenja, kar krščanstvo je, prepozna posebno vlogo posredovanja te vsebine v čutnem znamenju in v teologiji o zakramentih. Podoba je za človeka tudi potrebna opora, ki mu pomaga harmonično prebroditi prvinsko mitičnost in vstopiti v eshatološko resničnost svoje vere. Vizualna podoba in njen podaljšek v mentalni podobi je veliko več kakor preprosta estetska dozdevnost; je tudi veliko več kakor neko pastoralno orodje; je v samem viru vsake verske razlage in sestavni del verskega izraza tako v zgodovini ikon kakor tudi v televizijski sedanjosti. To je bila vsebina teoretskih poglobljanj.

Ogledovanje veronskih umetnostnih in zgodovinskih znamenitosti kakor tudi prenovljenih Giottovih fresk v Padovi je zastrlo posamezna poročila in deloma nadomestilo posredovanje izkušenj in delo po skupinah.

Dr. Eckhard Nordhofen, vodja visokošolskega področja v škofiji Limburg/Lahn, pa se je usmeril docela v prakso in predstavil *Rabo umetnosti v verski pedagogiki*. V zahodnem svetu se je zlasti po obdobju baroka

udomačila podoba zgolj kot »retorično« sredstvo, tako v besedni kakor v slikovni govorici. Kako razumeti vizualne podobe v katehezi danes, ko v umetnosti velja nova paradigma, namreč čistega estetskega užitka, ne glede na funkcionalno vlogo umetnosti? Prek zgodovinskega ekskurza od starih Egipčanov, Grkov, Izraelcev ... pa do današnjih dni se človek (edini od bitij!) sporazumeva s prispodobami in zgodbami, ki mu omogočajo doživljati več resničnosti hkrati. Veselje do novih predstav človeka zavaja v pozabljanje (prejšnjih). Človek uživa, če se pusti »preslepiti« in podlega samoprevari, čeprav ve: bog, ki ga sam naredi, ni noben bog (prim. Iz 44). Gre za prastaro izbiro dveh koncepcij Božje navzočnosti: v kultni podobi ali v Božji besedi (prim. 2. Mz 33). Podoba je izraz človeškega stremljenja ljudi, beseda pa izraža človekovo poklicanost od Boga. V besedi se prostor in čas razblinita. Ostanajo imena in – odnosi, celo več, zaveza! Ime pomaga k enoumni identifikaciji. Božje ime v judovskem izročilu pa ni kakor druga imena, zato ga sakralizirajo in ne izrečejo marveč opišejo. Tako sprejmejo ne le prepoved upodabljanja Boga (v dekalogu), ampak tudi prepoved izgovarjanja njegovega imena. Kajti podoba in beseda sčasoma lahko spremenita svoj odnos do resničnosti oziroma jo nadomestita. Podoba in beseda lahko upodobita neko resničnost, ki zamenja resničnost samo.

Jezusov odnos do Božje navzočnosti »v pismih« je povzročil globok spor s tistimi, ki so izhajajoč iz iste Božje navzočnosti iskali svoje odrešenje »v pismih« (prim. Mt 5,17-20). Kako Jezus razlaga svetopisemsko besedilo pismoukom in farizejem, pokaže prizor z ženo, zasačeno v prešuštvovanju. Gre za dvakratno Jezusovo kretnjo. »Jezus se je sklonil in s prstom pisal po tleh« (prvič). O tem, kaj je pisal, se ugiba že od cerkvenih očetov naprej; morda o dopolnitvi postave. Zakaj pa tega ni povedal? Jezus je pisal s prstom. Oni pa tudi niso brali, ampak ga trdovratno spraševali. Kaj Jezus piše, je morda zanimivo, vendar nam evangelisti o tem ničesar ne sporočajo; je to edinstveno v celi Novi zavezi. Toda prav v tem utegne biti odgovor. Morda sploh ne gre za to, kaj piše, temveč za to, da on piše; to je prizor predstavitve (performance) ali razodetja. Jezusovo besedilo smemo razumeti kot dopolnjeno Božjo pisavo, ki jo piše po tempeljskem tlaku. A sogovorniki je ne razumejo, zato jim pravi: »Kdor izmed vas je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo.' Nato se je spet sklonil in pisal po tleh. Ko so to slišali, so drug za drugim odhajali, od najstarejših dalje« (Jn 8,3-11). Oboje: izgovorjena Jezusova beseda in pisava po tleh sta obliki, ki napravljata njegovo sporočilo razumljivo. Ko isti evangelist Janez pravi, da je Beseda »postala meso in se naselila med nami« (Jn 1,14), razglša novo kakovost Božje navzočnosti v svetu in med ljudmi. Tisti ki piše, ni nič manj kot Božji prst, ki spominja na dekalog izpisan z »Božjo pisavo« (2 Mz 32,16). Ta kakovostni skok ponazarja, da so tako podobe, kakor tudi besede, ki ponazarjajo Boga, manj

ustrezna sredstva za to nalogo. Za simboliko podobe in za simboliko besede velja določen spoznavno-teoretični in eshatološki pridržek. Seveda pa to ne pomeni, da simbolika podobe deluje enako kakor simbolika besede. Zdi se namreč, da govorica podob ne shaja brez govorice besed (v zgodovini pa je dosti primerov Božje govorice brez podob!), zato sme (ali mora?) imeti tudi ubesedena teologija določeno vlogo pri razlagi umetnosti in njenih podob. Morda pa gre za doslej neodkrito vzporednost med estetiko in teologijo ali celo za globoko sorodnost. Iz njunega interdisciplinarnega osvetljevanja se odpira za versko pedagogiko in katehetiko ter za didaktiko podob novo obzorje. V tej luči nenadoma postanejo brezvsebinska umetniška dela pomenljiva, vizualizacija skrivnosti pa znova aktualna.